

УДК 282 (477) «19»

О. О. Баковецька,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївсько-
го національного університету ім. В.О. Сухомлинського

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ РИМО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ХІХ СТОЛІТТІ НА ТЕРИТОРІЇ ОДЕЩИНИ

У статті висвітлено історію виникнення і розвитку римо-католицької церкви у ХІХ столітті в межах сучасної Одеської області. Особливу увагу приділено адміністративному устрою церкви в регіоні. Визначено роль громади у розвитку римо-католицької церкви в Одещині. Розглянуто історію розбудови окремих храмів.

Ключові слова: *Одещина, колоністи, костьол, єпископ, візитатор, ксьондз, віряни.*

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ РИМСКО- КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В ХІХ ВЕКЕ НА ТЕРРИТОРИИ ОДЕСЦИНЫ

В статье освещено историю возникновения и развития римско-католической церкви в ХІХ столетии в пределах современной Одесской области. Особое внимание уделено административному устройству церкви в регионе. Определена роль общины в развитии римско-католической церкви в Одессине. Рассмотрено историю строительства отдельных костелов.

Ключевые слова: *Одессина, колонисты, костел, епископ, визитатор, ксендз, прихожане.*

HISTORY OF BECOMING AND DEVELOPMENT OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN XIX 'TH ON TERRITORY OF ODESSA REGION

The article highlights the history of the origins and development of the Roman Catholic Church in the nineteenth century within the modern Odessa region. Particular attention is paid to the administrative structure of the Church in the region. The role of community is certain in development of the Roman Catholic Church in Odessa region. Consider the story of the construction of individual churches.

Keywords: *Odessa region, the colonists, church, bishop, visitor, priest, parishioners.*

Плановане і систематичне заселення території, на якій розташована сучасна Одеська область, почалося на рубежі XVIII – XIX ст. Переважна кількість переселенців, що освоювали цей край, були іноземного походження: німці, поляки, італійці, французи. Більшість з них сповідували католицизм або належали до прихильників протестантських віровчень. Поява в регіоні колоністів-іноземців католицького віросповідання спонукала до поширення латинської церкви на території Південної України, зокрема Одещині. Предметом даного дослідження є історія католицької церкви в XIX ст. в межах Одеської області.

Історична література мало говорить про період становлення і розвитку римо-католицької церкви в Одещині у XIX ст. По даній темі не існує монографічного дослідження. В окремих роботах згадується про діяльність Ордену Єзуїтів в місті, зокрема в монографії Марєка Інґолота [1]. Існує окрема група публікацій, в якій висвітлюється історія освіти в краї і роль в цьому процесі іноземців-католиків. Це статті Н. Діанової [2], О. Ноткіної [3], О. Покровського [4], Е. Полєвщикої [5]. Частково матеріал з історії храмів Одеси представлено на офіційних сайтах Одесько-Симферопольської єпархії [6] та Одесько-Симферопольської дієцезії [7]. Але надана в них інформація, через брак архівних джерел в українських архівах, досить обмежена.

Питання становлення римо-католицької громади в Одещині у XIX ст. та будівництво і розвиток католицьких церков є метою даної статті, для вирішення якої звертаємося до першоджерел.

Згідно до територіально-адміністративного поділу римо-католицької церкви в Російській імперії, до 1847 р. територія сучасної Одеської області входила до складу Могильовської римо-католицької архідієцезії, згодом митрополії. З 1811 р. в Одесі відкрито візитаторство новоросійських римо-католицьких церков. Очолив його єзуїт, абат Домінік-Шарль Ніколь, відомий своєю культурно-просвітницькою діяльністю. Окреме єпископство, до якого увійшли землі Одещини, з'явилося лише після підписання конкордату у 1847 р. між російським урядом і апостольською столицею. Новостворена єпархія спочатку називалася Херсонською. Після невдалої спроби облаштувати кафедру в Херсоні, її переведено до Тирасполя у 1852 р. Відповідно змінено і назву єпархії. Протягом 1855–1857 р. вирішується питання про чергове перенесення єпископської кафедри до іншого міста. Цим містом став Саратов. У 1857 р. відбулося урочисте відкриття Тираспільської консисторії в столиці єпархії – Саратові. Тираспільську єпархію поділено на деканати. Римо-католицька церква

Одещини входила в різні часи до складу Ландауського, Херсонського, Одеського деканатів.

Деканати римо-католицької церкви формувалися з приходів. Їх чисельність не була сталою. Певною мірою це залежало від кількості прихожан, а також їх можливості утримувати приходську церкву і священика. На території Одещини у 1869 р. зареєстровано 12 приходів [8, арк. 28, 64–65], у 1882 р. їх кількість збільшилась до 14 [9, арк. 10, 30]. Відкриття нових приходів знаходилося у віданні світської влади і відбувалося тільки за наявності відповідного наказу міністра внутрішніх справ і дозволу імператора. У 1880 р. сільська громада німецької Колонії Мюнхен Раштадтської волості Ананьївського повіту звернулася із клопотанням до світської влади про відкриття окремого приходу, в зв'язку із неможливістю відправляти духовні треби в приходській церкві через весняні паводки. Всі фінансові витрати, пов'язані із вирішенням даного питання громада брала на себе. Після того, як губернатор Херсону підтвердив наявність у поселенні костюлу і відсутність заперечень з боку інших жителів Мюнхена, а тираспільський єпископ Франц Цотман визнав достатнім фінансове утримання священика, запропоноване вірянами, у 1881 р. вийшов наказ імператора, яким дозволялося заснувати новий приход [10, арк. 2–3 об]. У 1896 р. Херсонське губернське правління повідомило Одеського повітового справника, що громада села Кандель Одеського повіту, яка раніше входила до Зельцького приходу, відповідно до розпорядження міністра МВД і на підставі правил доданих до «Уставу церковних справ іноземних сповідань», отримувала право на свій власний Кандельській приход [11, арк. 6]. Тенденція до поступового збільшення приходів в Одещині чітко простежується протягом 70 – 90-их рр. XIX ст.

Значні зміни римо-католицької громади відбувалися у кількісному показнику. Згідно із статистичними даними, підготовленими візитатором Георгієм Разутовичем, у 1856 р., на території сучасної Одеської області проживало 19208 католиків [12, арк. 6 об – 7], в 1869 р. – 26840 вірян [8, арк. 28, 64–65]. Станом на 1882 р. прихожан римо-католицького віросповідання нараховувалось вже 40056 осіб [9, арк. 59], а в 1896 р. – 66546 чоловік [13, арк. 54–64].

Щодо етнічного складу вірян римо-католицької церкви, варто зазначити, що в більшості своїй це були німці. Станом на 1857 р. в межах Одеського уїзду проживало 15551 німець і 3178 представників інших етносів. Насамперед це поляки, потім італійці і французи. В Ананьївському уїзді, територія якого сьогодні відноситься до Одесь-

кої області, зареєстровано 1100 німців і 135 поляків. В Аккерманському уїзді, складовій частині сучасної Одещини, проживало 1194 німця [14, арк. 28 – 48]. На основі наведених даних можна з впевненістю стверджувати, що римо-католицька церква даного регіону стрімко розвивалася, не зважаючи навіть на певні труднощі, пов'язані із змінами у правовому статусі і регулярними репресивними заходами, що проводило російське самодержавство відносно латинської церкви.

Римо-католицька громада Одещини виявляла неабияку зацікавленість у підтримці і розвитку католицьких церков в регіоні. Насамперед це проявлялося через благодійницьку діяльність. У 1821 р. дійсним таємним радником, сенатором, піклувальником Харківського навчального округу, графом Северином Осиповичем Потоцьким підписано фундуш Северинівської римо-католицької церкви. Згідно із документом, Потоцький передавав на потреби церкви певну суму грошей і майно, зокрема: 1 – на утримання священика і вікарного щорічно мало відпускатися 360 рублів сріблом, або в пропорції по одеському курсу державними асигнаціями; 2 – будинок поблизу церкви, що побудував граф і визначене ним місце під сад і город передавалися у постійне користування церкві для потреб настоятеля та учительства; 3 – за містечком Северинівка відводилась ділянка землі розміром 180 десятин (196, 65 га.), на якій настоятелю дозволялося завести пасіку без сплати десятини, будуватися, займатися хліборобством, заселяти її селянами за умови відсутності корчми, заїжджих дворів і заборони продажу спиртних напоїв; 4 – будь-який ремонт церкви мав відбуватися за рахунок графа і його нащадків. В документі також зазначалось, що: 1 – настоятель мав викладати духовні треби, проводити у відповідному порядку богослужіння, піклуватися про збереження церкви і утримання церковних служителів, не вимагати від прихожан пожертв, зберігати в цілісності отриманий фундуш; 2 – спадкоємці Потоцького і майбутні власники містечка Северинівка не повинні були порушувати, а тим більше зменшувати призначений фундуш; 3 – на підставі того, що церква в Северинівці побудована графом і ним же виділено фундуш, він і його спадкоємці мали право схвалювати особу настоятеля; 4 – настоятель церкви зобов'язувався у довільно визначений день здійснювати літургію за упокій душі родичів графа і його самого, а також раз на рік, після 2 листопада (свята всіх Святих), служити протягом 8 днів панахиду [15, арк. 5–6 об]. В 1875 р. одеський дворянин Михайло Микуліч заповів на будівництво дому для виховання і навчання бідних дітей при римо-католицькій церкві 87000 рублів сріблом, білети внутрішнього виграшного займу, а також все

рухоме майно, «що складалося із золотого ланцюжка з ключиком із аметистами, столового срібла на шість персон, срібної цукорниці, різного одягу, білизни, меблів, килимів, дзеркал, мармурових столів, бібліотеки, екіпажів та інших речей, докладно перелічених в особливій, із шнуром та печаткою, книзі, яка зберігалася в квартирі у комоді» [16, арк. 2–7].

Таким чином, на кошти громади будувалися, ремонтувалися, перебудовувалися більшість костьолів Одещини. В самій Одесі, на кошти прихожан, в 1805 і 1912 рр. побудовані і освячені церкви на ім'я Успіня Пресвятої Богородиці та святого Климентія відповідно [17].

Окрему увагу хотілося б звернути на історію ще кількох костьолів, побудованих на території сучасної Одеської області. Насамперед це найстаріший приходський Северинівський костьол, побудований у 1800 р. на кошти графа Потоцького. Консекрація храму проведена у 1801 р. кам'янець-подільським єпископом, графом Романом Сераковським [18, арк. 164]. Побудовано церкву на вході до кладовища. В довжину кам'яна будівля мала 5 сажнів (10,7 м.), завширшки 3 сажня (6,4 м.), у висоту 4 сажня (8,5 м.). Покрівля з кількома куполами була вкрита залізом [19, арк. 20].

У 1811 р. побудовано за кошти вірян кам'яний костьол у Зельцьській колонії. Освячено церкву в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці. Ця велична будівля мала значні розміри. Довжина храму становила 20 сажнів (42,7 м.), ширина – 6 сажнів (12,8 м.), висота – 5 сажнів (10,6 м.). Згідно до візиту даної церкви, при вході був ганок на три щаблі з білого каменю, над яким зведено башту з залізним куполом і хрестом, в якій розмістили два дзвони. Перший мав вагу 5 пудів (81,9 кг.), а другий – 12 пудів (196,6 кг.). У 1838 р. в церкві побудовано орган у 12 регістрів. Костьол мав свій фондуш, що становив 120 десятин (131 га.) землі та щорічного доходу – 300 рублів сріблом [19, арк. 37]. Сьогодні це один з найбільших і красивіших костьолів Півдня України, що зберігся. Але, нажаль, будівля перебуває в жалюгідному стані і потребує термінового реставрування.

Внаслідок русько-турецької війни 1806 – 1812 рр. до складу Російської імперії переходить східна частина Молдовського князівства, яка згодом отримала статус Бессарабської області. Частина цих земель з часом увійшла до складу Одеської області, в тому числі місто Ізмаїл. Регіон одразу почали заселяти німецькими колоністами та болгарськими і гагаузькими біженцями. Постало питання про будівництво церкви. Але під час військової кампанії Ізмаїл повністю зруйнували, розібрали навіть кам'яні огорожі в пошуках скарбів. За

таких обставин поблизу Ізмаїла виникло нове невеличке місто, засноване генерал-лейтенантом Сергієм Олексійовичем Тучковим. Згодом вийшла спеціальна постанова Сенату, згідно з якою місто стали називати Тучков. З середини ХІХ ст. поселення приєднали до Ізмаїлу. Саме в Тучкові колоністи виявили бажання побудувати католицьку церкву. У 1822 р., на зборах громади прийнято рішення звернутися до головного піклувальника і представника Піклувального Комітету про іноземних колоністів Південного краю Росії та повноважного намісника Бессарабської області генерал-лейтенанта Івана Микитовича Інзова з проханням дозволити збір коштів на будівництво костьола. У зборі пожертвувань приймали участь генерал Тучков, надвірний радник Міловський і член ізмаїльської портової таможні Бельський [20, арк. 6, 16–17]. У 1826 р., на кошти жертводавців в місті побудовано кам'яний костюл під титлом Пресвятої Богородиці. Однак, в зв'язку із черговою Кримською війною (1853 – 1856 рр.) і підписанням Паризького мирного договору, місто, а відповідно і храм, опинилися в межах Османської імперії. Тільки після 1878 р. (Берлінський трактат) і повернення Росії придунайських ділянок Бессарабії, ізмаїльська римо-католицька церква знов опинилася в межах імперії. Згідно до наказу міністра внутрішніх справ від 29 серпня 1883 р. за № 4123 Тираспільському єпископу повідомлялося, що приєднана римо-католицька церква має бути повернута до порядку, що існував до 1856 р. і увійти у підпорядкування єпископа [21, арк. 1–4].

У 1863 р., також на кошти прихожан, споруджено приходський кам'яний костюл в готичному стилі у німецькій колонії Страсбург. За розмірами він не поступався Зельцьському приходському костюлу. Церква в довжину сягала 20 сажнів (42,7 м.), в ширину – 9 (19,2 м.), у висоту – 4 (8,5 м.) і висота башти складала 18 сажнів (38,4 м.). Башта мала два дзвони. Дах церкви вкритий залізом. Було три входи. Підлогу в костюлі вкрили мальтійським каменем. В середині знаходилось три вівтаря і орган [19, арк. 33]. Схожі будівлі мали приходські церкви в колоніях Мангейм, Францфельд, Іозефсталь, Кляйнлібенталь.

Одним з небагатьох костюлів, що побудували за рахунок державної скарбниці (відсоток з конфіскованих маєтностей католицької церкви, що перевели у допоміжний капітал) виявився храм у колонії Мангейм. Будівництво кам'яної церкви, на місці старого молитовного будинку, закінчилося у 1850 р. В цьому ж році візитатором Південного краю Росії та Бессарабії, настоятелем Одеської римо-католицької приходської церкви, ксьондзом Георгієм Разутовичем костюл освячено, а в 1861 р. консекровано вже суффраганом, Тираспільським

єпископом Вікентієм Липським. Будівля мала чотирикутну форму, довжиною – 13 сажнів (27,7 м.), завширшки – 10 (21,3 м.) і у висоту – 7 сажнів (14,9 м.). До церкви було два входи. Головний вхід мав ганок з 5 шаблями. В середині костьолю знаходилися по 4 колони з обох боків, 16 стрілчастих вікон, один головний вівтар, орган. Біля церкви знаходилась дзвіниця з двома дзвонами. Також церква мала фундуш у розмірі 120 десятин (131 га.) [19, арк. 47; 22, арк. 1–2]. Саме через будівництво храмів, колоністи намагалися зберегти свої національні ознаки і основи віросповідання. Саме тому, іноземці не шкодували коштів і намагалися зробити свої костьоли максимально схожими до тих, що знаходились в містах, які їм довелося покинути.

Необхідно зауважити, що римо-католицькі храми Одещини переживали і скрутні часи. Пов'язано це із обмежувальними заходами влади, направленими на недопущення ремонтних робіт в костьолах і доведення їх до стану зубожіння з подальшим закриттям, яке обґрунтовувалось аварійним станом будівель. 5 листопада 1852 р. за № 3499 вийшов один з таких указів імператора, направлений на реалізацію урядової програми по знищенню римо-католицької церкви в Україні. Згідно із документом встановлювались правила: «1 – дозволяти ремонтувати церкви тільки в затверджених урядом приходсах...; 2 – не дозволяти ремонтувати, а ще менше будувати церкви, не затверджені приходськими властями без дозволу уряду; 3 – ніяких храмів не будувати, де б це не було... без дозволу уряду; 4 – це ж стосується каплиць» [23, арк. 1]. Не зважаючи на те, що ці дії в більшості своїй торкалися костьолів Правобережної України, однак відлуння такої політики доходило і до південних храмів. Наприклад, у 1832 році, за наказом вищого світського начальства, Ландауська приходська церква під титлом Різдва Пресвятої Богородиці була розібрана. Для богослужінь залишили тільки різницю, до якої пізніше колоністи добудували будинок (25 на 13 метрів) під комишевим дахом. Поряд колоністи розташували дзвіницю з трьома дзвонами. Протягом 19 років багаточисельна місцева громада (4872 особи), зверталась до губернських посадовців, колоніальних властей з проханням виділити на будівництво кошти, що знаходились у них на відсотковому утриманні і призначалися спеціально для облаштування римо-католицьких церков. Всі звернення залишалися без відповіді [24, арк. 1–3]. Кам'яна церква під титлом святого Рафаїла Архангела в колонії Ландау побудовано тільки у 1863 р. коштом прихожан [25, арк. 145–146].

Отже, римо-католицька церква в XIX ст. на території Одещини стрімко розвивалась, не зважаючи на певні труднощі. Підтверджен-

ням цього є статистичні дані, які свідчать про збільшення кількості вірян, приходів, церков. Факторами, які сприяли цьому, частково можна вважати зацікавленість влади в динамічному розвитку новоутворених колоній, що в основному склалися з іноземців католицького віросповідання. Саме це спонукало самодержавство формувати відносно помірковане ставлення до потреб римо-католицької церкви в регіоні і не вживати крайні радикальних заходів, як в Правобережній Україні. Однак дане твердження зовсім не означає, що римо-католицька церква означеного регіону перебувала у вкрай сприятливих умовах, організованих владою. Певні утиски, які торкалися питань фінансового та соціально-правового характеру, латинська церква Одещини відчувала і на собі. Іншим фактором, що сприяв розвитку римо-католицької церкви на території сучасної Одеської області, безумовно була активна, небайдужа позиція громади. Саме завдяки значній фінансовій допомозі місцевих римо-католиків церква отримала можливість не лише утримувати у відповідному стані костьоли, але й будувати нові, відкривати приходські школи, займатися благодійністю.

Список використаних джерел:

1. Инглот М. Общество Иисуса в Российской Империи (1772–1820) и его роль в повсеместном восстановлении Ордена во всем мире / М. Инглот. – М., 2004. – 630 с.
2. Діанова Н. М. Роль католицького населення у розвитку міст Південної України в першій половині XIX ст. / Н. М. Діанова // Записки історичного факультету. – Одеса, 2008. – Випуск 19. – С. 171–181.
3. Ноткина О. Аббат Николь – первый директор Ришельевского лицея. Библиографический указатель / О. Ю. Ноткина // Вісник Одеського національного університету. Збірник наукових праць. – Одеса, 2007. – Т. 1. – Вип. 4: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 96–107.
4. Покровський О. Стислий нарис Історії Ришельєвського лицю // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2001. – № 6. – С. 275–277.
5. Полевщикова Е. Французы в учебных заведениях Одессы. 1803–1822 гг. // Французский ежегодник, 2011: Франкоязычные гувернеры в Европе XVII–XIX вв. / Под ред. А. В. Чудинова и В. С. Ржеуцкого. – С. 110–126.
6. Одесько-Симферопольська єпархія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dompavlov.com/church/index.htm>
7. Одесько-Симферопольська дієцезія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://catholic-odessa.info/RU/parafie/od_Klemensa-RU.htm
8. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 286, арк. 93.

9. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 573, арк. 75.
10. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 549, арк. 8.
11. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 851, арк. 10.
12. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 41 а, арк. 110.
13. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 861, арк. 70.
14. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 58, арк. 124.
15. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 247, арк. 244.
16. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 383, арк. 44.
17. Баковецька О. О. Історія виникнення та розбудови римо-католицьких церков в місті Одеса (XIX століття) / О. О. Баковецька // Збірник наукових праць «Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки». – Вип. 3/35. – Миколаїв, 2013. – С. 88–92.
18. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 48, арк. 199.
19. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 555, арк. 79.
20. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 22, арк. 18.
21. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 581, арк. 13.
22. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 327, арк. 2.
23. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 389, арк. 12.
24. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 360, арк. 6.
25. Держархів Саратовської обл. (Росія), ф. 365, оп. 1, спр. 730, арк. 220.